

สันติวิธีวิธีพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท)

ผศ.บรรจง โสตาดี
อาจารย์ประจำ วิทยาเขตสุรินทร์

ความนำ

บางส่วนของเปลือกโลก มนุษย์บางกลุ่มดำรงชีวิตภายใต้ความสะอาดสบายไปเกือบทุกสิ่งอย่าง ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะผลิตเพลินินดีในกระแสแห่งความยินดีนั้น น้อยคนนักจักสนใจปัญหาว่าโลกใบนี้ เกิดได้อย่างไรเป็นมาอย่างไร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ทำให้ทราบว่า เมื่อประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ ปี ปราบภูร่องรอยของมนุษย์ปัจจุบันเกิดขึ้นมาแล้ว^๑ จากนั้นมนุษย์มีพัฒนาการเรื่อยมา จนกระทั่งเมื่อ ประมาณ ๔,๕๐๐ ปีก่อน พ.ศ. มนุษย์ก็สามารถสร้างอารยธรรมต่างๆ ขึ้น^๒ เช่น อารยธรรมเมโสโปเตเมีย อารยธรรมอียิปต์ อารยธรรมจีน อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ เป็นต้น อารยธรรมเหล่านี้สะท้อนความรุ่งเรือง ของมนุษย์บนเปลือกโลกสมัยโบราณ ในช่วงดังกล่าวมนุษย์สรรสร้างภูมิปัญญาในด้านต่างๆ ควบคู่ กันไป ไม่ว่าจะเป็นการศาสนา การฝีมือ การค้าขาย การปกครอง การสงคราม เป็นต้น ในยุคโบราณนี้ เป็นยุคที่ใช้ภูมิปัญญาทางศาสนาและปรัชญาชี้นำ มนุษย์สามารถเจียรนัยภูมิปัญญาทางศาสนาได้อย่าง ละเอียดประณีตลึกซึ้ง จนศาสนากลายเป็นบรรทัดฐานให้กับวิถีชีวิตมนุษย์มายาวนานจบจนโลก ก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ อันเป็นยุคที่มนุษย์เริ่มใช้ภูมิปัญญาแบบวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องชี้นำ และนำโลกเข้าสู่ สภาพการณ์ที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน

บนซากปรักหักพังแห่งอารยธรรมของมนุษย์จะปรากฏร่องรอยแห่งสงครามอยู่ทั่วไป ไม่มีช่วง ไตเลยที่มนุษย์บนเปลือกโลกนี้หยุดทำการพิชิตทำร้ายกัน ดังที่พระมหาหรรษาประมวลไว้ว่า ตั้งแต่ ราว ๓,๖๐๐ ปีก่อนคริสตกาลจนถึง พ.ศ.๒๕๒๓ จะพบว่าโลกต้องเผชิญกับสงครามใหญ่ประมาณ ๒,๔๐๐-๓,๕๐๐ ครั้ง มีเหตุการณ์รุนแรงในระดับนานาชาติและระดับชาติถึง ๑๓,๖๐๐ ครั้ง สำหรับ สงครามใหญ่แล้ว ในช่วงเวลาดังกล่าวมีคนตายเพราะสงครามโดยตรงไม่นับพลเรือนที่บังเอิญต้อง ตายลงไป หรือผู้ที่ตายโดยผลของสงครามทางอ้อม (เช่น ความอดอยาก เป็นต้น) มียอดสูงถึง ๑.๑

^๑ Fiona Chandler, Sam Taplin, Jane Bingham. "PREHISTORIC WORLD โลกยุคก่อนประวัติศาสตร์". แปลโดย เอมอร เอฬาร และ วราวุธ สุธีธร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๔๘), หน้า ๗๔-๘๔.

^๒ Fiona Chandler . "ANCIENT WORLD โลกยุคโบราณ". แปลโดย ลอองทิพย์ อัมรินทร์รัตน์ และ รศ. วิมลวรรณ ภัทรโรตม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

พันล้านคน^๓ ในสถานการณ์ปัจจุบัน ความสามารถในการทำลายล้างของมนุษย์สูงและรุนแรงมาก ดังที่ “Lewis Fry Richardson ได้ทำการศึกษาประเด็นของ “ความขัดแย้ง” ซึ่งนำไปสู่ “ความรุนแรง” ที่เป็นสาเหตุแห่งความตายของมนุษย์ในรูปของสงคราม การปฏิวัติและการฆาตกรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๘ พบว่าในช่วง ๑๒๖ ปีดังกล่าว มีผู้คนล้มตายเพราะความ ขัดแย้งซึ่งนำไปสู่ความ รุนแรงในรูปแบบอื่นๆ รวมทั้งสิ้นความรุนแรงคร่าชีวิตผู้คน ๕๙ ล้านคนในรอบ ๑๒๖ ปีนั้น ซึ่งหมายความว่าคนหนึ่งคนสามารถฆ่าคนอื่นคนหนึ่งทุก ๖๘ วินาที”^๔ จากข้อมูลเหล่านี้พบว่ามนุษย์บนเปลือกโลก ทำลายกันได้รุนแรงและมีขอบเขตกว้างขวางขึ้นเรื่อยๆ ตามอำนาจของอาวุธที่สามารถผลิตขึ้นมาได้ หนึ่งเงื่อนไขแห่งระบบการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษาที่มนุษย์ใช้กันอยู่ในปัจจุบันกลายเป็นตัวเร่ง ให้มนุษย์เดินไปสู่ความรุนแรง หากปล่อยปัญหาเหล่านี้ให้เป็นปัญหาอยู่ต่อไปโดยไม่ได้รับการจัดการ ที่ถูกต้องจักนำความวิบัติสู่มนุษย์เกินคาดเดา ต้นตอแห่งปัญหานี้มาจากไหน จะสามารถกำจัดได้ หรือไม่ ผู้เขียนมีตัวอย่างหนึ่งสำหรับทางออกปัญหานี้

ความขัดแย้ง & สันติวิธี

ความขัดแย้งคืออะไร อย่างไรก็ตามเรียกว่าความขัดแย้ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ คำนิยามคำว่า “ขัดแย้ง” ไว้ว่า “ไม่ลงรอยกัน”^๕ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า *conflict, disagreement* ซึ่งมีความหมายว่า ความขัดแย้ง หรือการต่อสู้ ตรงข้ามกับคำว่า *harmony*^๖ ที่มีความหมายว่า ความเห็นพ้องต้องกัน การเข้ากันได้ ความกลมกลืนกัน ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์ ให้ทัศนะว่า “ความขัดแย้งเป็นธรรมดาที่เกิดขึ้นทุกเมื่อเชื่อกันในตัวเราคนเดียว ในครอบครัว ในชุมชน ในองค์กร ในประเทศของเรา หรือระหว่างประเทศ ไม่ใช่เรื่องเลวร้ายหากความขัดแย้งนั้นสามารถคลี่คลายตัวเองและเปลี่ยนไป

^๓ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส(นិธิบุญยากร). “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: ศึกษาวิเคราะห์กรณีกลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่”, (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตบัณฑิต(พระพุทธศาสนา), มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๗), หน้า ๒-๓.

^๔ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินบุญยากร). “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี”, หน้า ๒-๓.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๖.

^๖ พจนานุกรม, อังกฤษ-ไทย & ไทย-อังกฤษ ฉบับทันสมัย. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๔, ๑๓๖, ๒๒๘.

ในทางสร้างสรรค์ นำไปสู่ข้อยุติได้ หรือหาทางออกได้”^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะว่า ความขัดแย้งในแง่หนึ่งเป็นเรื่องธรรมดา เพราะว่ามันเป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่แต่ละสิ่งมีความเป็นไปของมัน เมื่อต่างอย่างต่างส่วนเป็นไปคนละทางก็ย่อมมีการขัดแย้งกัน เพราะโดยปกติแล้ว สิ่งทั้งหลายก็ย่อมแตกต่างกัน ฉะนั้นเราควรทำความเข้าใจหลากหลายให้สมบูรณ์ คือ “ต้องขัดแย้งให้เป็น” โดยความขัดแย้งนั้นต้องเกิดจากเจตนาดี เพราะจะทำให้การพูดและกระทำนั้นดำเนินไปในทิศทางที่ดี และจะทำให้มีวิธีการในการจัดการกับความขัดแย้งได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น^๘ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ได้สรุปความขัดแย้งเป็นสองด้าน ได้แก่ ๑) ความขัดแย้งในแง่บวก คือ ความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดในเชิงสร้างสรรค์ และก่อให้เกิดผลดีต่อตัวเอง องค์กร และสังคมทั้งในแง่ของทัศนคติ และพฤติกรรม ในบางคราวเมื่อเกิดความขัดแย้งแล้วก็สามารถที่จะหาทางออกในเชิงสมานฉันท์ ๒) ความขัดแย้งในแง่ลบ คือ ความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดผลเสีย และบรรยากาศที่ไม่ดีต่อตัวเอง องค์กรและสังคม อันเป็นการสะท้อนรูปลักษณะของความขัดแย้งออกมาในมิติของ “ความรุนแรง” ไม่ว่าจะเป็นการด่ากัน การทะเลาะ วิวาท ทำร้ายร่างกาย และทำสงครามประหัตประหารซึ่งกันและกัน” และจำแนกความขัดแย้งเป็นสองลักษณะ คือ ความขัดแย้งภายใน ได้แก่ ความขัดแย้งในแง่ความคิด ความรู้สึก คุณค่า และรสนิยมที่แตกต่าง และความขัดแย้ง ภายนอก ได้แก่ ความขัดแย้งที่เกิดจากความสัมพันธ์ผลประโยชน์ ข้อมูล โครงสร้างทางสังคมที่แตกต่างกัน^๙ จอห์น แมคคอนเนล และคริสโตเฟอร์ มัวร์^{๑๐} ได้แยกความขัดแย้งออกเป็น ๕ ประเด็นด้วยกัน คือ^{๑๑} ความขัดแย้งด้านข้อมูล ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ ความขัดแย้งด้านโครงสร้าง ความขัดแย้งด้านคุณค่าหรือค่านิยม^{๑๒} เมื่อเกิดความขัดแย้งก็เชื่อว่าจะพัฒนาไปสู่ความรุนแรงเสมอไป หากมนุษย์รู้จักวิธียับยั้ง

^๗ ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์. ความขัดแย้ง : หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท. ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การสลายความขัดแย้ง, (กรุงเทพมหานคร : สื่อเกษตร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒-๖.

^๙ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส(นิธิบุญยากร). “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี”, หน้า ๓๔-๓๖.

^{๑๐} Christopher Moor, The Mediation Process: Practical Strategic for Resolving Conflict, 2nd ed., (San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers, 1996), p.60-61.

^{๑๑} จอห์น แมคคอนเนล อังโน จินตนา ยูนิพันธ์ และลิลิต ศรีทรัพย์อนันต์, “การจัดการศึกษาทางการพยาบาล กับคุณภาพบัณฑิต”, วารสารวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนราชนบุรี, ๒๕๔๒, (๑๑): ๓๓ - ๓๗.

^{๑๒} ศึกษาเพิ่มเติมใน ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์. ความขัดแย้ง : หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา. หน้า ๑๓ - ๑๙.

ความขัดแย้ง เข้าใจและจัดการได้อย่างเหมาะสมความขัดแย้งก็มีใช้สิ่งอันตรายสำหรับมนุษย์ เครื่องมือสำคัญประการหนึ่งที่มนุษย์นำมาจัดการความขัดแย้งคือสันติวิธี

สันติวิธี คืออะไร ? พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำจำกัดความว่า “สันติวิธี” คือ วิธีที่จะก่อให้เกิดความสงบ เช่น เจริญสงบศึกโดยสันติวิธี^{๑๓} มีศัพท์ที่นำมาใช้ปนกันอยู่ ได้แก่ สันตินิยม อหิงสา การไม่ใช้ความรุนแรง^{๑๔} การไร้ความรุนแรง “สันตินิยม” หมายถึง แนวคิดหรือการกระทำที่ต่อต้านสงคราม กระบวนการที่ว่าด้วยการต่อต้านสงครามนั้น เป็นการปฏิเสธรูปแบบของสงครามในทุก รูปแบบ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ให้ทัศนะว่า สันติวิธีคือการป้องกันการละเมิดสิทธิมนุษยชนของสภาพ การใช้ความรุนแรงและสงคราม^{๑๕} พระไพศาล วิสาโล มีมุมมองเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า วิธีการที่ไร้ความรุนแรง มุ่งให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม โดยที่ในตัวเองก็เป็นวิธีการซึ่งให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย^{๑๖} สันติวิธีมี มารค ตามไท กล่าวถึงความสำคัญของสันติวิธีว่า “สันติวิธีเป็นวิธีที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม เป็นวิธีการที่สอดคล้องกับมนุษยชาติ และเป็นวิธีการที่สร้างพื้นฐานของความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างประชาชนในกลุ่มต่างๆ”^{๑๗} พระมหาพรชยาให้ความสำคัญว่าสันติวิธีสนับสนุนประชาธิปไตย สนับสนุนกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกๆ กลุ่ม สนับสนุนการคิด และการปฏิบัติการในการจัดการความขัดแย้งโดยไม่ใช้ความรุนแรงในทุกรูปแบบ เป็นวิธีการที่น่าจะมีการสูญเสียน้อยที่สุด ทั้งระยะสั้นระยะยาว ในขณะที่สังคมมีความสลับซับซ้อน สันติวิธีจะเข้ามามีบทบาท และทำหน้าที่ในการประสานร่อยรอยความขัดแย้ง การจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี^{๑๘} จำแนกได้หลายวิธี ได้แก่ ๑) วิธีแห่งธรรมเชิงสันติ การไกล่เกลี่ยคนกลาง ๒) วิธีแห่งวินัยเชิงสันติ เช่น การไกล่เกลี่ยกันเอง การไต่สวน กระบวนการทางสังคมสภา การใช้เสียงข้างมาก การประนีประนอมข้อพิพาท ๓) ทางเลือกเชิงสันติอื่นๆ เช่น การเผชิญหน้า การโน้มน้าว การหลีกเลี่ยงการสนับสนุน โอนอ่อนผ่อนตาม การร่วมมือการมีส่วนร่วม

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๑๖๖.

^{๑๔} พระมหาพรชยา ธมฺมมหาโส(นิตฺยญาณกร). “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี”, หน้า ๖๒.

^{๑๕} ประเวศ วะสี, สันติวิธีกับสิทธิมนุษยชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ๒๕๔๕), คำนำ.

^{๑๖} พระไพศาล วิสาโล, “สันติภาพโดยสันติวิธี”, ใน สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ, หน้า ๒๓-๒๘.

^{๑๗} มารค ตามไท, “ข้อคิดเกี่ยวกับความมั่นคงกับการเตรียมพร้อมเมื่อชาติมีภัย”, ใน สันติวิธี : ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความมั่นคง, สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ: สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๑๘} พระมหาพรชยา ธมฺมมหาโส(นิตฺยญาณกร). “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี”, หน้า ๒๗๓.

มุมมองของปราชญ์ชาวพุทธภูมิภาคอุษาคเนย์สองท่าน คือ ท่านนัท ฮันท์ เป็นหนึ่งในบุคคลผู้ริเริ่มนำพุทธศาสนาออกมาสัมพันธ์กับโลกสมัยใหม่อย่างมีพลัง ในยามที่บ้านเมืองเกิดศึกสงคราม ท่านเห็นว่าจุดยืนของพุทธศาสนามีได้อยู่ที่การสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่จับอาวุธทำห้ำหั่นกัน หากอยู่กับการเสนอทางออกอย่างสันติ โดยมีความเมตตาต่อทั้งสองฝ่าย... ในโลกแห่งความเป็นจริง ทุกอย่างล้วนสัมพันธ์กันและเป็นเหตุปัจจัยให้แก่กันและกัน^{๑๙} และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการสร้างสันติภาพต้องเกิดจากความเข้าใจที่ถูกต้องเรียกว่าสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นสันติภาพภายใน การมุ่งสร้างสันติภาพภายนอกอย่างเดียวไม่สามารถสร้างสันติภาพแก่โลกนี้ได้อย่างแท้จริง

สันติวิธีในฐานะเป็นเครื่องมือการจัดการความขัดแย้งตามแนวพระโพธิญาณเถระ

พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีชีวิตอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๔๖๑-๒๕๓๕ เป็นพระสุปฏิปัตติจนได้รับการยกย่องว่าเป็นอริยสงฆ์ที่มีประชาชนเคารพศรัทธาเป็นจำนวนมาก มีความสามารถในการนำอุดมคติแห่งหลักธรรมวินัยดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ให้เกิดคุณค่าและความหมายต่อชีวิตและสังคมปัจจุบันได้อย่างแท้จริงจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปของชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในการสั่งสอนท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นครูหรือธรรมอาจารย์ โดยจัดสรรภายในสำนักให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ การบริหารองค์กรมีโครงสร้างที่เข้มแข็งจนสามารถขยายสาขาออกไปกว้างไกลทั้งในประเทศและต่างประเทศ พระธรรมเทศนาของพระโพธิญาณเถระตรงไปตรงมา ผ่างด้วยความลุ่มลึกแห่งสติปัญญา ซึ่งได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศจำนวนมาก เช่น อุปลมณี กบเข้านั่งเฝ้ากอบัว กุญแจภavana ตามรอยโพธิญาณ ใต้ร่มโพธิญาณ ทำให้สุดซึ้งให้ถึง นอกเหตุเหนือผล น้ำไหลนิ่ง บ้านที่แท้จริง เป็นอยู่ชอบร่วมเงาวัดหนองป่าพง เหมือนในคล้ายจิต อาหารใจ ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด สุดสายธรรม โพธิญาณ พระธรรมเทศนาหลวงพ่อบุชา สุภทฺโท เป็นต้น ทำให้ชื่อเสียงของท่านเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก

หลักคำสอนของท่านสอดคล้องกับหลักฐานในพระไตรปิฎก สารธรรมที่เน้นคือให้เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริงและปล่อยวาง ใช้สติปัญญาพิจารณาให้เกิดสัมมาทิฐิ เน้นการประพฤติปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา แนวคำสอนจึงครอบคลุมทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ วิธีสอนของท่านจัดตรงไปที่ดวงจิตของศิษย์ ใช้คำพูดตรง ๆ ชัดเจน มีความหมายลึกซึ้ง ที่สำคัญให้ลงมือปฏิบัติจริง

^{๑๙} พระไพศาล วิสาโล. ตีช นัท ฮันท์ กับ มิติใหม่ของพุทธศาสนา. (มติชน ๑๘-๐๒-๕๐)

ฝึกฝนตนเอง เข้าใจเอง รู้เอง ดังท่านกล่าวว่า “ธรรมะจริง ๆ นี่ไม่ใช่เรื่องบอกกัน ไม่ใช่เอาความรู้คนอื่นมา ถ้าเอามาจากคนอื่นต้องเอามาภาวนา ให้มันเกิดชัดกับเจ้าของอีกครั้งหนึ่ง ไม่ใช่คนอื่นพูดให้เข้าใจแล้วหมดกิเลสไม่ใช่อย่างนั้น ได้ความเข้าใจแล้วต้องมาขบเคี้ยวมันอีกให้มันแน่นอนเป็นปัจจัยตั้งจริง ๆ”^{๒๐} ท่านชี้ให้เห็นว่าประสบการณ์ทางธรรมบางอย่างเป็นสิ่งที่อยู่เหนือคำพูด ไม่มีคำพูดใดจะไปสื่อให้เข้าใจสภาวะความจริงเช่นนั้นได้ “บางเรื่องไม่มีเหตุผลที่น่าเชื่อถือเช่นการนั่งหลับตาทำสมาธิเดินจงกรมจะมีประโยชน์อย่างไร ต่อเมื่อได้ทดลองปฏิบัติดูจึงเข้าใจได้เอง ทางโลกทำอะไรมักถามหาเหตุผล พระพุทธเจ้าให้ออกเหตุเหนือผล ปัญหาของท่านให้ออกเหตุเหนือผล ให้ออกเกิดเหนือตาย นอกสุขเหนือทุกข์”^{๒๑} ท่านอธิบายกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์ว่า วิปัสสนาคือการรู้แจ้งตามความเป็นจริง รู้แล้ววาง รู้เฉย ๆ เท่านั้น รู้แจ้ง ไม่รับส่วนกับใครทั้งนั้น ไม่รับเป็นทาสใคร รู้แล้วไม่เอาท่านเน้นให้เห็นว่ารู้แจ้งโลกคือรู้แจ้งอารมณ์นั่นเอง เพื่อไม่ให้หลงยึดติดในคัมภีร์ ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่จะทำให้บรรลุได้อย่างแท้จริง ท่านให้ทัศนะว่า “คนที่เรียนรู้ธรรม พุทธธรรมได้มีมาก แต่ใจจะเป็นธรรมนั้นหายาก”^{๒๒} และที่สำคัญคือ “ธรรมะอยู่ที่ตัวเราไม่ได้อยู่ในตัวหนังสือ”^{๒๓}

การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีตามวิถีแห่งธรรมของพระโพธิญาณเถระ อยู่บนพื้นฐานหลักธรรม ๘ ประการ คือ หลักขันติธรรม^{๒๔} ท่านเน้นให้มีความอดทนต่อทุกสถานการณ์ ดังกรณีที่ท่านรักษาโรคของท่านโดยธรรมโอสถ จิตใจมีความหนักแน่นมั่นคง ไม่กลัวตายหลักไตรลักษณ์^{๒๕} ท่านสอนเน้นให้ลูกศิษย์ภาวนาเพื่อทำจิตให้สงบ แล้วพิจารณาไตรลักษณ์เพื่อปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์... อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือฝั่งทะเล อารมณ์ เหมือนคลื่นทะเล^{๒๖} หลักการวางธรรม^{๒๗} เน้นให้ปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพดังท่านย้ำกับลูกศิษย์เสมอว่า ...ทุกกลุ่มทุกเหล่า ถ้าขาดความเคารพเคารพกันแล้วก็ไม่สำเร็จประโยชน์ จะเป็นฆราวาสก็ดี จะเป็นบรรพชิตก็ดี จะหาความมั่นคงไม่ได้

^{๒๐} การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, พระโพธิญาณเถระ, (กรุงเทพมหานคร : กพพ., ๒๕๔๐), หน้า ๘๕.

^{๒๑} พระโพธิญาณเถระ(อาจารย์ชา สุภทฺโท), นอกเหตุเหนือผล, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : พันนี้พับลิชชิ่ง, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗๐.

^{๒๒} พระโพธิญาณเถระ(พระอาจารย์ชา สุภทฺโท), น้ำไหลนิ่ง, (กรุงเทพมหานคร: ครูสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๐.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๒๔} พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), อุปถัมภ์, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖-๒๗๘.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

หากขาดความเคารพคารวะ..การกราบบอ่อยๆจะช่วยจัดความหยิ่งทะนงตนออกไปได้ หลักพรหม-
 วิหารธรรม^{๒๘} ในการบริหารสำนักท่านให้ทัศนะว่า... ปกครองในหมู่สงฆ์นั้นให้ใจของเรามั่นสูง... ถ้ามัน
 มากเราเอาออก หากมันน้อยเราเอาเพิ่ม ให้มันพอดีใจของเจ้าของ ปฏิบัติให้มันสม่ำเสมอเรื่อยๆ ไป...
 เป็นประธานสงฆ์ให้มีหลักธรรม ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้
 ต้องใช้ให้มันถูกกาลถูกเวลาด้วย ... และก็ให้ฟังความกัน ให้เคารพกัน หลักอภิธานิยธรรม^{๒๙} และหลัก
 สาราณียธรรม^{๓๐} หลวงพ่อชาเน้นหนักในเรื่องความสามัคคีของหมู่คณะ พระภิกษุสามเณรต้องออกมา
 ทำความเพียรร่วมกัน โดยมีการประชุมเข้าเฝ้า ทำวัตรสวดมนต์นั่งสมาธิ ฟังการอบรม ลักษณะดังกล่าว
 อยู่บนพื้นฐานหลักอภิธานิยธรรมสองข้อแรก คือประชุมกันเนื่องนิത്യ พร้อมเพรียงกันประชุม
 พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไป
 เพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย” การขอขมา การบวราณา การถือนิสัย เป็นวิธีที่ดี
 ที่สร้างความเคารพผูกพันฉันบุตรกับบิดาระหว่างศิษย์และอาจารย์ เป็นที่ไว้วางใจกัน การขอขมา
 ลาโทษนั้นปราศรัยทั้งหลายถือว่าการลบสิ่งไม่ดีออกจากใจ ในบางครั้งเราอาจจะประมาทพลาดพลั้ง
 หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ทำให้เกิดอกุศลจิตขึ้น การขอขมาลาโทษจึงเป็นประเพณีที่ดีงาม แม้พระอรหันตสาวก
 ท่านก็ยังกระทำกันไม่ขาดเพื่อเป็นตัวอย่าง เป็นแนวทางแก่กุลบุตรลูกหลาน หลักอภิธานิยธรรมและ
 หลักสาราณียธรรมนี้เป็นฐานในองค์กรเครือข่ายสำนักวัดหนองป่าพงทั้งในประเทศหรือต่างประเทศ
 มีความสามัคคีและมั่นคง หลักสังคหวัตถุธรรม^{๓๑} ในพัฒนาการของสำนักหนองป่าพงช่วงแรกเริ่ม
 ความเป็นอยู่ลำบากมาก..ได้กล้วยมาสากลูก ท่านก็เอามาตัดให้เป็นแว่นเล็ก ๆ ได้เท่าไรก็จะเอามา
 แจกพระ ที่เหลือก็เอามาให้ซี หมดพอดี กล้วยสามลูก ฉันกันหมดทั้งวัด หลักอริยมรรค^{๓๒} การสอนศิษย์
 ของหลวงพ่อนั้นเรื่องเอกภาพของมรรค ท่านย้ำอยู่เสมอว่า ศील สมาธิ ปัญญาแยกออกจากกันไม่ได้..
 การฝึกจิตเป็นหัวใจของนักบวช ถือเป็งานหลักของชีวิตประจำวัน...ไม่ต้องอ่านหนังสือให้อ่านใจตนเอง
 ดีกว่า^{๓๓}

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๙-๓๔๒.

^{๒๙} พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), อุปลมนิ, หน้า ๒๖๖.

^{๓๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๒.

^{๓๑} พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), อุปลมนิ, หน้า ๓๙๔.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีตามวิถีแห่งวินัยของพระโพธิญาณเถระ ท่านใช้กระบวนการดังต่อไปนี้ ๑) การไกล่เกลี่ยกันเอง เช่นกรณีโยมบางคนก็เห็นแก่ได้ เห็นผักผลไม้ในวัดก็อยากได้ เช่นมะละกอ ส้ม ฝรั่ง เป็นต้น ตอนแรกก็เข้ามาขอบ้าง ต่อๆ ไปก็ขโมยบ้าง ความโลภมากขึ้นก็เอากระบุงมาหาบเลย หลวงพ่อก็หาวิธีจับขโมยเมื่อได้ตัวแล้วก็อบรมสั่งสอนว่า “คราวหลังอย่าทำอย่างนี้อีก มะละกอนี้เอาไป ก็กินได้แค่ ๒ วันเท่านั้นแหละ ให้ทำมาหากินโดยสุจริต จะได้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกหลานได้”^{๓๔} ๒) การไต่สวน เช่น กรณีเกิดของหายขึ้นภายในวัด สอบถามอย่างไรก็ไม่ได้ความ หลวงพ่อซาก็เลยว่าจะทำพิธีกินน้ำสาบานกันทุกรูป ซึ่งเป็นพิธีที่ถือกันมาแต่โบราณว่าศักดิ์สิทธิ์มาก จะแข่งให้ตายถึงเจ็ดชั่วโคตรด้วย ไม่ใช่ตายเฉพาะคนขโมยเท่านั้น แต่ก่อนจะทำพิธีก็อนุโลมให้ทุกรูปไปห่อของมาวางไว้ในที่มืดให้ครบ ปรากฏว่าของที่โดนขโมยก็มารวมกันอยู่ในนั้นด้วยปัญหาอย่างนี้ ท่านก็แก้ของท่านได้โดยที่เราคิดไม่ถึง”^{๓๕} ๓) กระบวนการทางสังฆสภา ครั้งหนึ่ง มีพระธรรมยุติมาขอจำพรรษาที่วัดหนองป่าพง หลวงพ่อได้ถามความเห็นของที่ประชุมสงฆ์ว่า จะรับให้พระอาคันตุกะเข้าร่วมลงอุโบสถด้วยหรือไม่ ซึ่งพระส่วนมากก็ลงความเห็นว่าจะไม่ควรด้วยเหตุผลว่า “ทางฝ่ายเขาก็ปฏิเสธฝ่ายเราอยู่” หลวงพ่อซาก็ให้เหตุผลแย้งที่ประชุมว่า “ผมว่าทำอย่างนั้นมันก็ดีอยู่ แต่มันยังไม่เป็นธรรมเป็นวินัย มันยังเป็นทิฐิ สักกายทิฐิมีความถือเนื้อถือตัวมาก มันไม่สบาย เอาอย่างพระพุทธรเจ้าจะได้ไหม คือเราไม่ถือธรรมยุติ ไม่ถือมหานิกาย แต่เราถือพระธรรมพระวินัย ถ้าปฏิบัติดีปฏิบัติชอบจะเป็นธรรมยุติหรือมหานิกายก็ให้ลงได้ ถ้าไม่ดี ไม่มีความละเอียดรอบคอบ ถึงเป็นธรรมยุติกี่ไม่เข้าร่วมเป็นมหานิกายก็ไม่เข้าร่วม ถ้าเราเอาอย่างนี้ก็จะถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ”^{๓๖} ทักษะเช่นนี้หากสร้างให้เกิดมีขึ้นใน “สังฆะไทย” คงลดความขัดแย้งและสร้างสันติภาพในหมู่ชาวพุทธไทยได้ไม่น้อยทีเดียว โดยรวมในการเป็นอยู่คณะ หลวงพ่อซาก็ใช้หลักพระวินัยเป็นบรรทัดฐาน จากนั้นก็พิจารณารายละเอียดเป็นรายกรณี เป็นวิธีสร้างสันติภาพที่เริ่มจากภายนอกเข้าสู่การสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นภายใน คือเริ่มที่การวางกฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน ตลอดถึงโครงสร้างกายภาพความเป็นอยู่ทั้งหมดให้เหมาะแก่การฝึกหัดขัดเกลาให้เกิดความสุชุมลุ่มลึกทางจิตปัญญา สันติภาพก็จะงอกงามในจิตใจของบุคคลเอง เมื่อแต่ละคนมีสันติภาพภายในตนไม่ขัดแย้งในตนเอง การเป็นอยู่ร่วมกันก็ไม่เกิดความขัดแย้งกัน สันติภาพก็มีโดยอัตโนมัติ

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๔-๒๙๖.

^{๓๖} พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท), **อุปลมณี**, หน้า ๒๕๘.

การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีอื่นของพระโพธิญาณเถระ ได้แก่ ๑) การเผชิญหน้า^{๓๗} มีครั้งหนึ่งกลุ่มวัยรุ่นได้ถามเชิงตำหนิว่า “ทำไมท่านไม่พาพระเถระนั่งสมาธิ ขอบพาทำงานอยู่เรื่อย” หลวงพ่อชาตอบว่า “ที่ภู่นั้น นั่งอย่างเดียวก็ไม่ใช่ เดินอย่างเดียวก็ไม่ใช่ ต้องนั่งบ้าง ทำประโยชน์บ้าง และทำความรู้ความเห็นให้ถูกต้องไปทุกเวลานาที อย่างนี้จึงจะถูก” ๒) การโน้มน้าว^{๓๘} หลวงพ่อชา ย้ำเตือนลูกศิษย์เสมอว่า อยู่ที่ไหน สถานะอะไร หน้าทีอะไร เป็นครู เป็นอาจารย์ ข้าราชการ กอปรวม อยู่ทุกวินาที จะอ้างว่ามีแต่เวลาทำงานไม่มีเวลาปฏิบัติธรรม... ถ้ายังมีเวลาหายใจก็ต้องมีการปฏิบัติ เพราะการปฏิบัติเป็นเรื่องสำคัญในชีวิต การปฏิบัติของคุณก็เสมอเสมอลมหายใจ ๓) การหลีกเลี่ยง มีนายแพทย์ท่านหนึ่งถามหลวงพ่อชาเกี่ยวกับการดักใจคนได้ ท่านตอบเพียงว่า มันเป็นเรื่องการทำสมาธิ ไม่ลึกซึ่งอะไรหรอกแต่ไม่น่าเอามาคุยกัน ท่านสอนไม่ให้คนหลงมกมายึดมั่นในสิ่งเหล่านี้ เน้นให้ปล่อยวาง เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็น ดังท่านแนะนำว่า สิ่งต่าง ๆ มันเป็นของไม่แน่ ถ้าเราเห็นชัดว่าเป็นของไม่แน่มันก็หมดราคา ความรู้อย่างนี้มันใช้ไม่ได้แล้วก็ทิ้งมันไป ไม่แน่ ต่อไปก็จะมีของไม่แน่ อย่างนี้วันเวียนอยู่อย่างนี้ สุขเกิดแล้วก็ดับ ทุกข์เกิดแล้วก็ดับ ไปยึดสิ่งไม่แน่เป็นทุกข์เปล่า ๆ ๔) การสนับสนุน^{๓๙} ในระยะหลังๆ หลวงพ่อชาได้มอบหมายหน้าที่ในการบริหารต่าง ๆ ให้ลูกศิษย์ที่มีอาวุโส ในคณะสงฆ์ รับหน้าที่แทน... ต่างฝ่ายต่างปรึกษาหารือกันได้ ให้เข้ากันได้ไม่ขัดข้องกัน เปรียบเหมือน ต้นไม้ที่วัดหนองป่าพงมีประโยชน์หมดทุกต้น ต้นเล็ก ต้นใหญ่ ต้นสั้น ต้นยาว ต้นคดๆงงๆ ก็มีประโยชน์ ทั้งนั้น ๕) โอนอ่อนผ่อนตาม^{๔๐} ชาวตะวันตก ที่สนใจพุทธศาสนา มักเป็นคนมีการศึกษาเป็นคนเจ้าทฤษฎี คนที่มีทฤษฎีมานะแรงกล้า จะรับธรรมะได้ยาก ... ไม่ต้องไปเถียงกับเขา เพราะ มันจะเหมือนเศรษฐีเถียงกับยาก ต้องปล่อยไว้ก่อน เพราะเป็นกรรมของเขาเอง ในการแสดงธรรมในต่างประเทศนั้น หลวงพ่อพูดอย่างสุภาพ อ่อนโยนมาก อาจเป็นเพราะ ท่านกลัวว่าคำพูดของท่าน จะไปกระทบทฤษฎีของชาวตะวันตก^{๔๑} ๖) การร่วมมือ^{๔๒} เมื่อชาวบ้านมีความศรัทธามากขึ้น เป็นเหตุให้พระในเมืองบางรูปไม่พอใจ บางทีก็เรียกหลวงพ่อกว่าพระผีบ้า แต่หลวงพ่อก็อดทนและไม่ถือสา ไม่ได้ตอบไม่มีปฏิกิริยา พยายาม

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๗.

^{๓๘} พระโพธิญาณเถระ (พระอาจารย์ชา สุภัทโท), *น้ำไหลนิ่ง*, ๘๔.

^{๓๙} พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภัทโท), *อุปถัมภ์*, หน้า ๒๙๖.

^{๔๐} พระโพธิญาณเถระ (ชาสุภัทโท), *อุปถัมภ์*, หน้า ๕๓๖.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๒

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔-๘๕.

ไม่ให้มีการกระทบกระทั่ง...ถึงกาลสมัยช่วงเช้าพรรษาท่านก็พาลูกวัดไปกราบนมัสการ ทำวัตรพระเถระตามธรรมเนียม แม้ว่าจะได้รับการพุดจาเสียดสีหรือดูถูกดูหมิ่น ท่านก็อ่อนน้อมถ่อมตน ท่านปฏิบัติเรียบร้อย ไม่เปิดช่องให้ใครตำหนิได้ มีเอกลาภหรือวัตถุปัจจัยที่เป็นประโยชน์ต่อกิจการของสงฆ์ในวัดบ้าน ซึ่งทางวัดหนองป่าพงพอเอื้อให้ได้ หลวงพ่อก็น้อมนำไปถวายเสมอ..ต่อเมื่อพระผู้ใหญ่ผู้ฝ่ายปรียัติ เช่นท่านเจ้าคุณพระมงคลกิตติธาดา และหลวงพ่อมหาสุรพงษ์ ได้เข้ามามอบตัวเป็นศิษย์ในสำนักวัดหนองป่าพงแล้วและชื่อเสียงเกียรติคุณของหลวงพ่อโด่งดังขึ้น... อกติต่างๆ จึงค่อยจางหายไป”

๗) การมีส่วนร่วม^{๔๓} หลวงพ่อให้ความเคารพและให้เกียรติแก่สงฆ์อยู่เสมอ เปิดโอกาสให้พระภิกษุทุกรูปได้แสดงความคิดเห็นซึ่งท่านรับฟังด้วยความเคารพ และเป็นผู้ตัดสินเองในที่สุด การบริหารด้วยวิธีการเปิดเผยเช่นนี้ช่วยป้องกันข้อครหา หรือความแตกร้างในภายหลังถ้าเกิดปัญหาตามมา และบางทีหลวงพ่อก็ใช้วิธีการอันนี้เป็นอุบายในการสอนลูกศิษย์ ซึ่งได้ผลอย่างชะงัดอีกด้วย คือ เมื่อท่านสังเกตเห็นว่า พระภิกษุสามเณรทั้งหลายมีความคิดผิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งท่านจะประชุมสงฆ์ แต่ตัวท่านเองยังไม่แสดงความคิดเห็น จะนิมนต์ลูกศิษย์ที่เป็นพระเถระแสดงความคิดเห็นก่อน บางครั้งพระทุกรูปเข้าใจว่าหลวงพ่อกำลังเห็นด้วย ต่อเมื่อหลวงพ่อกำลังพูดคัดค้านออกมาจึงมีผลกระทบมากที่สุด เหมือนนักโทษประหารติดเป้าไว้ที่หน้าอกตัวเองโดยไม่รู้สีกตัว

สรุปการใช้สันติวิธีในฐานะเป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งตามแนวหลวงพ่อบุชา

หลวงพ่อบุชาไม่ได้แสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้เข้าไปไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งระหว่างบุคคล องค์กร ประเทศชาติ หากแต่นำมาใช้ในการจัดการความขัดแย้งภายในตัวมนุษย์เป็นหลัก โดยข้อเท็จจริงแล้วเมื่อสามารถจัดการความขัดแย้งภายในปัจเจกบุคคลได้แล้วก็จะแผ่ขยายเกิดสันติภาพภายนอกได้เองโดยไม่ต้องสร้างระบบสันติภาพใดๆ มาครอบ ท่านมีวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีหลายประการ ประการแรกหลักขั้นศีลธรรม คือความใจเย็น อุดหนุน อุดหนุน ปลอ่ยวาง การใช้หลักขั้นศีลธรรมของหลวงพ่อบุชามีได้ใช้เป็นเครื่องมือที่สกัดกั้นความรุนแรงภายนอกเท่านั้น หากแต่นำไปใช้เป็นเครื่องมือขัดเกลากิเลสอันเป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งภายในด้วย ประการที่สองหลักไตรลักษณ์ ได้แก่ กฎอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยสอนให้เข้าถึงสัจธรรมสูงสุดจนสามารถปลอ่ยวางได้เป็นการลอยตัวอยู่เหนือสภาวะความขัดแย้ง มีความอิสระเสรีอย่างแท้จริง ประการที่สามหลักคารวธรรม ความเคารพ ความกตัญญู

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๖.

การทำความเคารพเป็นกิริยาอาการภายนอกที่สร้างความวางใจและความเป็นมิตรของมนุษย์ สำหรับ หลวงพ่อชานำเอาสาระแห่งความเคารพมาเป็นเครื่องมือขัดเกลาความถือตัวของมนุษย์อย่างได้ผล ประการที่สี่หลักพรหมวิหารธรรม ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จากการทำหลวงพ่อยึด หลักการนี้ในการบริหาร จึงส่งผลให้สาขาสำนักวัดหนองป่าพงมีความเป็นเอกภาพ มั่นคง เข้มแข็งทั้งๆ ที่มีสาขาทั้งในประเทศและต่างประเทศอยู่เป็นจำนวนมาก ประการที่ห้าหลักอภิธานิยธรรม และหลัก สาราณียธรรม การประชุมกัน พร้อมเพรียง สามัคคี ทำให้สำนักวัดหนองป่าพงมีความมั่นคงและ เข้มแข็ง หลักการนี้เป็นสันติวิธีแบบให้ความร่วมมือและการมีส่วนร่วม การนำหลักสารณียธรรมมาใช้ ในสำนักวัดหนองป่าพงเป็นสันติวิธีที่ส่งผลถึงความสามัคคีของชุมชนสงฆ์ชาวหนองป่าพงเป็นอย่างมาก ดังประจักษ์อยู่ในปัจจุบัน หลักสังคหัตถุธรรม ทาน วาจา การแบ่งปัน การใช้คำพูดที่ดี การประพฤติ สม่่าเสมอ เป็นสันติวิธีที่หลวงพ่อยานำมาใช้เป็นเครื่องมือในการฝึกอบรมศิษย์ ประการที่หกหลัก อริยมรรค ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นพุทธสันติวิธีที่หลวงพ่อยานำมาใช้เป็นเครื่องมือในการขจัดความ ขัดแย้งภายในจิตใจของมนุษย์ การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีตามวิถีแห่งวินัยหลายๆ กรณีที่ หลวงพ่อยาใช้วิธีการไกล่เกลี่ยกันเอง กระบวนการทางสังฆสภา การใช้เสียงข้างมาก การประนีประนอม ข้อพิพาท การไต่สวนโดยไม่ต้องจับคนผิดมาลงโทษ แต่ให้ได้สิ่งของที่ถูขโมยกลับคืนมา

จากข้อมูลเบื้องต้นพอสรุปได้ว่าแนวทางสันติภาพของหลวงพ่อยาเป็นการใช้หลักพระธรรมวินัย เป็นบรรทัดฐาน วางกฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน ตลอดถึงจัดโครงสร้างกายภาพความเป็นอยู่ทั้งหมด ให้เหมาะแก่การฝึกหัดขัดเกลาให้เกิดความสุขุมลุ่มลึกทางจิตปัญญา เพื่อกำจัดต้นตอแห่งความขัดแย้ง ภายในคือกิเลสตัณหาออกไป ความสงบสันติก็จะงอกงามขึ้นภายในจิตใจของคุณเอง และเมื่อบุคคล ไม่มีความขัดแย้งในตนเองสันติภายในจิตใจได้เกิดขึ้นแล้วก็จะไม่ไปกระทบกระทั่งบุคคลอื่น ซึ่งเมื่อ แต่ละคนมีสันติภาพภายในจิตของตน การใช้ชีวิตเป็นอยู่ร่วมกันภายนอกก็ไม่เกิดความขัดแย้งกัน สันติภาพก็เกิดมีขึ้นโดยอัตโนมัติ

สำหรับมุมมองของผู้เขียนมีความเห็นตรงกับทัศนะที่ว่า ไม่มีสันติภาพใดได้มาโดยการทำสงคราม สันติภาพที่แท้จริงได้มาโดยวิธีที่สันติ การใช้วิธีที่รุนแรงเป็นการเพาะบ่มเชื้อแห่งความรุนแรง ความขุ่นนวล เป็นแนวทางแห่งความสันติ อย่ามองหาสันติภาพจากคนอื่น สันติภาพเริ่มต้นที่ตัวเราเป็นจุดแรก...

เอกสารอ้างอิง

- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, พระโพธิญาณเถระ, กรุงเทพมหานคร : กพผ., ๒๕๔๐.
- จอห์น แมคคอนแนล อ่างโน จินตนา ยูนิพันธ์ และลิลิต ศรีทรัพย์อนันต์, "การจัดการศึกษาทางการพยาบาลกับคุณภาพบัณฑิต", วารสารวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนราชนบุรี, ๒๕๔๒.
- พจนานุกรม, อังกฤษ-ไทย & ไทย - อังกฤษ ฉบับทันสมัย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัดมหาชน, ๒๕๔๕.
- ประเวศ วะสี, สันติวิธีกับสิทธิมนุษยชน, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ๒๕๔๕.
- พระโพธิญาณเถระ(อาจารย์ชา สุภทฺโท), นอกเหตุเหนือผล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : ฟันนี้พับลิชชิ่ง ,๒๕๒๖.
- พระโพธิญาณเถระ(พระอาจารย์ชา สุภทฺโท), น้ำไหลนิ่ง, กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, ๒๕๓๕.
- พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), อุปลมณี, กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ธรรมสภา, ๒๕๔๔.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การสลายความขัดแย้ง, กรุงเทพมหานคร ; สื่อเกษตร จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระไพศาล วิสาโล, "สันติภาพโดยสันติวิธี", ใน สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ,
- พระไพศาล วิสาโล. ดิช นัท ฮันท์ กับ มิติใหม่ของพุทธศาสนา. (มติชน ๑๘-๐๒-๕๐)
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส(นิตินุญการ). "รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตบัณฑิตพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- มารค ตามไท, "ข้อคิดเกี่ยวกับความมั่นคงกับการเตรียมพร้อมเมื่อชาติมีภัย", ใน สันติวิธี : ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความมั่นคง, สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, กรุงเทพมหานคร: สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภา ความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๔๒.
- ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- ศ.นพ.วินชัย วัฒนศัพท์. ความขัดแย้ง : หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ ๓ ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท. ๒๕๕๐.

Christopher Moor, *The Mediation Process: Practical Strategic for Resolving Conflict*, 2nd ed., San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers, 1996.

Fiona Chandler, Sam Taplin, Jane Bingham. "PREHISTORIC WORLD โลกยุคก่อนประวัติศาสตร์". แปลโดยเอมอร เออาฟาร และวราวุธ สุธีธร, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๔๘.

Fiona Chandler , "ANCIENT WORLD โลกยุคโบราณ", แปลโดย ลอองทิพย์ อัมรินทร์รัตน์ และ รศ.วิมลวรรณ ภัทโรดมกรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๔๘.

